

Галузь: «Економічна історія»

ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

**Вітер Ірина Ігорівна,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, доцент,
провідний науковий співробітник Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України», м.Київ**

Анотація: Проаналізовано економічні, політичні, соціальні, культурні, ідеологічні, інформаційні й науково-технічні передумови Великих географічних відкриттів, їх наслідки для європейської цивілізації та для цивілізацій «відкритих земель», значення для історичного розвитку людства.

Досліджено термін «Великі географічні відкриття» та хронологічні межі цих подорожей. Проаналізовано два підходи до розгляду цієї наукової категорії: вузький (відкриття європейцями нових земель за межами Європи) та широкий (встановлення тісних економічних, культурних та політичних контактів з Новим Світом, формування системи колоніальних імперій).

Проаналізовано вплив Великих географічних відкриттів на економічний розвиток європейських країн в XV – першій половині XVII ст. Доведено, що Великі географічні відкриття зіграли одну з ключових ролей у зародженні й розвитку капіталістичних відносин в країнах Західної Європи. Досліджено генезу та формування світової колоніальної системи.

Ключові слова: Великі географічні відкриття, країни європейської цивілізації, капіталістичні відносини, революція цін, Новий Світ, світова колоніальна система.

На останньому етапі існування середньовічного суспільства в XV – першій половині XVII ст., коли виникають й активно розвиваються ринково-капіталістичні відносини, темпи економічного розвитку європейських країн значно зростають. Надзвичайно велику роль в цьому процесі відіграли Великі географічні відкриття, пов'язані з відкриттям європейцями нових земель та континентів, активним освоєнням інших частин світу, встановленням економічних зв'язків між окремими регіонами земної кулі.

Глибоке історико-економічне дослідження цих процесів, а саме – економічного розвитку європейських країн в XV – першій половині XVII ст. під впливом Великих географічних відкриттів, – допомагає науково обґрунтувати закономірності та особливості подальшого розвитку країн європейської цивілізації, аналізувати сучасні проблеми зіткнення цивілізацій та пропонувати шляхи їх вирішення. Окрім цього, аналізуючи історичні дані, можна краще зрозуміти місце України як європейської країни в світовому цивілізаційному процесі. В цьому й полягає актуальність дослідження.

Тема Великих географічних відкриттів через її важливість та ключове значення для всесвітньої історії в світовій та вітчизняній літературі розкрита досить широко. Жодне наукове історичне дослідження, жодний словник чи енциклопедію, жоден підручник зі всесвітньої історії та історії економіки не можна уявити собі без цієї теми. Розгляду зазначеного періоду історії присвячені фундаментальні праці Ф.Броделя [1], М.Вебера [2], Г. Уеллса [3], роботи В.О. Дрібниці та В. В. Крижанівської [4], Д.Макінерні [5], Н. Морріса [6], С.Д. Сказкіна [7], В.К Піскорського [8], Є.В.Тарле [9], К.А.Фурсова [10], Є.Б.Черняка [11], Є.Є. Юровської та І.М. Кривогуза [12], доколумбовим цивілізаціям Америки – праці М. Галича [13], В.І.Гуляєва [14], А.Руса [15].

Чільне місце в науковій літературі займає дослідження економічного розвитку європейських країн у XV-XVII ст. Серед найбільш відомих дослідників цієї теми у XX ст. – Е. Гамільтон (США) [16], П. Шоню, П. Жаннен, Ж. Мевре, М. Моріно (Франція), К. Чіполла і Р. Романо (Італія). Дослідженню зазначених проблем присвячено ряд робіт автора [17].

В той же час проблема впливу Великих географічних відкриттів на економічний розвиток світових, в тому числі – європейської, – цивілізацій розкрита, на наш погляд, недостатньо. Отже *мета статті* – провести комплексний аналіз взаємозв'язку та взаємовпливу Великих географічних відкриттів та економічного розвитку країн Європи на етапі зародження індустріальності, дослідити роль цих відкриттів у розвитку європейської цивілізації.

1. Великі географічні відкриття та їх передумови

Нова історія (новий час) – це епоха у всесвітній, передусім європейській історії, яка настала після середньовіччя, коли у всіх сферах життя людини – економічній, політичній, соціальній, науково-технічній, духовній, культурній – формувалися основи індустріального суспільства. Протягом цього

періоду відбуваються суттєві зміни ідей, кордонів, суспільних інститутів: з'являється мануфактурне виробництво, формуються нові верстви суспільства – буржуазія та наймані робітники, – відбувається становлення та криза абсолютистських централізованих монархій, реформація церкви. Це час відкриття нових земель і колоніальних завоювань. Зміни були настільки докорінними і глибинними, що дослідники назвали цей період першим періодом Нової історії¹.

Величезну роль у цих процесах відіграли географічні відкриття кінця XV – середини XVII ст., коли європейці активно освоювали нові для них території, коли відбулося відкриття нових земель і торгових маршрутів у Азії, Америці, Африці, Океанії. Ці відкриття прийнято називати *Великими* завдяки їх винятковому значенню для європейської цивілізації і всього світу, а період з кінця XV ст. до середини XVII ст. увійшов у всесвітню історію як епоха Великих географічних відкриттів.

Незважаючи на численні дослідження з цієї проблеми, ще й досі не визначені єдині підходи щодо сутності та складу Великих географічних відкриттів, залишаються дискусійними хронологічні межі цих подорожей. Досить популярними є рамки від середини XV ст. до середини XVI ст.; дослідники, які наполягають на періоді XV-XVI ст., аргументують це тим, що це були відкриття європейцями заоканських земель за певних історичних умов, а тому не відносять до них, наприклад, подорожі вікінгів до Америки чи відкриття російських землепроходців. В радянській історіографії була прийнята періодизація з середини XV до середини XVII ст. (з поділом на два столітні періоди). Проте верхня межа – XVII ст. – не має суттєвого значення, бо події після середини XVI ст. вже не мали такого кардинального впливу на суспільну свідомість європейців, як події попереднього періоду.

Зазначимо, що термін *Великі географічні відкриття* є доволі умовним, адже він відображає європоцентричний (з точки зору європейського світосприйняття) принцип географічних досліджень. Тобто землі, які відкрили європейці наприкінці XV – у XVII ст., були населені й частково відомі в Європі; мова йде про встановлення економічних та культурних зв'язків (так званий Колумбів обмін). Тобто йдеться в сутності про розширення західноєвропейською локальною цивілізацією свого життєвого простору. Таким чином термін *Великі географічні відкриття* вживається в двох значеннях: у вузькому – відкриття європейцями нових земель за межами Європи – та у широкому – встановлення тісних економічних, культурних та політичних контактів з Новим Світом, формування системи колоніальних імперій, глобалізація світової економіки. Саме цей широкий аспект і є предметом наших досліджень. Тому і хронологічні рамки Великих географічних відкриттів, на нашу думку, складають кінець XV – першу половину XVII ст.

В залежності від підходу складаються і списки Великих географічних відкриттів. Більшість подій, що включаються в різні варіанти цих списків, обмежуються тільки тими досягненнями європейців, які сприяли формуванню світової колоніальної системи. Дальні експедиції організовували саме ті країни, які й виступили в ролі колонізаторів на наступному етапі світового економічного розвитку. Їх гонитва за пошуками нових земель, що охопила в XV-XVII ст. весь світ, відбивала глибинні чинники європейського цивілізаційного процесу – затвердження нових, капіталістичних форм господарювання в масштабах всієї земної кулі.

Серед великих географічних відкриттів найбільш важливими беззаперечно вважаються:

- подорож португальця Васко да Гама до Індії, завдяки якій вперше прокладено шлях з Європи до Південної Азії (1497 – 1499 рр.);
- експедиції під керівництвом італійця Христофора Колумба, який у 1492 р. за підтримки Іспанії вирушив на Захід через Атлантичний океан (шлях вздовж берегів Африки був закритий Португалією) і потрапив до Америки. Під час наступних експедицій він розвідав узбережжя Південної та Центральної Америки й відкрив декілька островів;
- експедиція Фернандо Магеллана у 1519 – 1521 рр., що здійснила першу кругосвітню подорож.

Епоху Великих відкриттів зазвичай поділяють на два періоди:

- *перший – іспано-португальський* (кінець XV – середина XVI ст.), який включає: відкриття Америки (перша експедиція Х. Колумба у 1492 р.); португальські плавання до Індії і берегів Східної Азії, починаючи з експедиції Васко да Гама; іспанські тихоокеанські експедиції XVI ст. від першого навколосвітнього плавання Ф.Магеллана до експедиції Р.Л. де Вільялобоса (1542 – 1543 рр.);
- *другий – період російських і голландських відкриттів* (середина XVI – середина XVII ст.), до яких належать: відкриття росіянами всієї Північної Азії (від походу Т.Єрмака до плавання Ф.Попова – С.Дежньова у 1648 р.); англійські і французькі відкриття у Північній Америці; голландські тихоокеанські експедиції та відкриття Австралії [18].

Великі подорожі європейців об'єктивно були зумовлені цілою системою передумов [19], які умовно

¹ Поширенню думки про поділ світової історії на історію давнього світу (до V ст. н. е.), історію середніх віків (V–XV ст.) та новий час (XVI ст. – початок XX ст.) сприяв твір французького вченого Жана Бодена «Метод легкого вивчення історії», 1566.

можна поділити на декілька груп.

Основними **економічними передумовами** Великих географічних відкриттів є зрушення у розвитку продуктивних сил Західної Європи, початок розкладу феодальної та зародження у її надрах нової, капіталістичної системи, які наприкінці XV ст. проявилися в істотних змінах у сфері матеріального виробництва, стані та характері продуктивних сил, зростанні сфери товарно-грошових відносин та розширенні ринку.

Серед економічних передумов вирізнялися:

– бурхливий розвиток промисловості, зростання товарності сільського господарства, що призводило до *необхідності нових ринків збуту*. Прогресивні істотні зміни відбулися майже в усіх галузях матеріального виробництва, особливо ж – у галузях важкої та текстильної промисловості, в яких засоби виробництва приводилися в дію за допомогою водяного колеса. В сільському господарстві з'являються багатопілля, травосіяння, внесення добрив. Виникає територіальна спеціалізація сільського господарства, зростає його товарність та збільшується питома вага товарів на продаж, а не для власного споживання. Одночасно зі зростанням товарності виробництва відбувається розширення внутрішнього ринку європейських країн та зовнішньоторговельних відносин².

– ускладнення грошового обігу, поява нових форм торгівельних операцій, посилення ролі торгівельних бірж, що вимагало *більшої кількості дорогоцінних металів* – золота та срібла – як засобів обігу.

Європейські джерела срібла були значно виснажені, здобути золото сподівалися в східних країнах, багатих золотом і дорогоцінними металами. Особливо цим славилася Індія. За словами Марко Поло, там навіть дахи палаців були із золота. «Золото шукали португальці на африканському березі, в Індії, на всьому Далекому Сході, – писав Ф. Енгельс, – золото було тим магічним словом, яке гнало іспанців через Атлантичний океан; золото – ось чого насамперед вимагав європеєць, як тільки він ступав на знову відкритий берег» [20]. «Жага золота» спонукала європейців до подорожей у східні країни;

– криза середземноморської торгівлі. Завоювання Туреччиною Південно-Середземноморського та Азовсько-Чорноморського басейнів та феодальна роздробленість Золотої Орди сприяли *блокуванню традиційних торгівельних шляхів* та перетворили арабів, які захопили Аравійський півострів, у монополістів-посередників в цьому напрямку торгівлі. Європейські купці втратили контроль над основними торговими шляхами. А це робило торгівлю європейців зі Сходом нееквівалентною і сприяло відтоку, а не притоку дорогоцінних металів. В той же час без східних товарів, особливо прянощів (які дозволяли відносно тривало зберігати продукти, що швидко псуються – передусім м'ясо), європейці обійтися вже не могли.

Ці обставини спонукали європейців шукати *нові торгові шляхи на Схід*. В пошуку нових земель і нових можливостей для розвитку і збагачення були зацікавлені всі три основні соціальні сили цього періоду – корона, церква і буржуазія, що народжувалася (насамперед, в особі торговців): купці охоче давали гроші в борг, сподіваючись отримати нові товари та використовувати надалі нові торгові шляхи; церква освячувала справи конкістадорів в надії не тільки поширити свою віру на нові території, а й – збільшити свої земельні володіння і доходи; корона прагнула до територіальних захоплень і збагачення.

До **політичних передумов** географічних відкриттів можна віднести:

– *розвиток абсолютизму в Західній Європі*, який створив передумови для організації великих морських експедицій. З одного боку, централізація влади зумовила можливість накопичення значних коштів для їх здійснення (фінансову підтримку подорожей здійснювали торговельні будинки, асоціації банкірів та інші буржуазні інститути, оскільки держава гарантувала повернення кредиту і збройний захист експедицій), з іншого – викликала необхідність в таких подорожах. Адже становлення абсолютистських монархій вимагало все більше коштів – істотно збільшилися грошові потреби на утримання значно зрослих державних структур (апарат управління, службовці, армія) та розкішне життя двору.

В той же час значна маса феодалів через подрібнення родових земельних маєтків та падіння реальної земельної ренти істотно збідніла. Земля успадковувалася старшим сином, решта повинна була шукати інші джерела доходів. З'явилася велика кількість бідного безземельного дворянства, яке мало військовий досвід і було готове завойовувати для себе нові землі. За таких умов головною метою морських експедицій було захоплення колоній, пошук нових джерел доходів на державному та приватному рівнях;

– *завершення державного об'єднання ряду країн Західної Європи*, що супроводжувалося закінченням тривалих виснажливих війн, розпуском феодальних військ та появою великої кількості

² Зазначимо, що деякі вчені заперечують такий мотив подорожей, як «бурхливе зростання товарного виробництва в Європі», вважаючи, що європейці шукали не ринки збуту, а нові землі, які вони планували заселяти і використовувати на свій розсуд. Ми вважаємо, що ці цілі подорожей – пошук земель та ринків збуту – некоректно протиставляти одна одній, оскільки вони належали різним верствам населення Європи.

людей, що залишилися без діла й через те – активно прагнули до участі у морських експедиціях (Іспанська та Португальська корони спрямовували їх небезпечну енергію за межі країни, на завоювання земель за океаном, що зумовило пріоритет саме цих країн у відкритті та освоєнні нових земель).

Важливою **соціальною передумовою** Великих географічних відкриттів виступає *відносно перенаселення Західної Європи*. З XI ст. у Європі відбувається ріст населення і, разом з ним, – міст. Це призводить до демографічної кризи – перенаселення Європи. У XIV ст. епідемія чуми під назвою «Чорна смерть» сповільнила цей процес, але зупинити не могла. До середини XVII ст. населення Європи зросло більш ніж в 2 рази порівняно з серединою XV ст. (з 45-50 млн. до 100 млн. чоловік) [21]. У Європі стає тісно, люди починають шукати нових кращих земель – відбувається внутрішня колонізація, заселення слабо обжитих регіонів Європи, а також Хрестові походи – спроба культурного обміну з неєвропейським світом, яка закінчилася невдало. Проте з часом Європа починає задихатися від надлишку населення, відбувається його концентрація, з'являється значна кількість енергійних людей, готових до дальніх подорожей та інших ризикових операцій, а також тих, хто прагнув розширити коло знань шляхом вивчення нових земель.

Науково-технічними передумовами Великих географічних відкриттів були *досягнення в освіті, науці та техніці європейців*, які забезпечили саму можливість тривалих подорожей. Це, перш за все, відродження античних уявлень про «кулястість» Землі, уточнення карт, вдосконалення навігаційних приладів (компас, секстант, астролябія), а також будівництво суден нового класу – каравел – з трьома щоглами та ярусним розташуванням вітрил, що дозволяло йти потрібним курсом за будь-якого напрямку вітру, а, отже, – здатних подолати великі відстані в складних умовах океану (недаремно каравели стали одним із символів цієї епохи). Збільшується тоннажність кораблів з 500 до 2000 тис. т, що дозволяє перевозити значно більше вантажу та людей. Новітні досягнення у картографії дозволяють використовувати персональні карти для каботажного плавання – портулани.

Винахід техніки книгодрукування сприяв широкому поширенню наукових знань, прориву в галузі освіти на всіх рівнях. Утвердження в науці думки, що Земля має форму кулі, а суша омивається єдиним океаном, дозволила скласти нову карту світу, в якій Індія була зображена на протилежному березі Атлантичного океану, що передбачало можливість досягнення Азії при просуванні не тільки на схід, але й на захід, навколо землі.

Зазначимо, що в основі відродження інтересу до античних документів значною мірою стояло прагматичне питання про джерела багатства давніх цивілізацій, але в кінцевому підсумку це позитивно вплинуло на розвиток європейської науки і техніки й відіграло визначальну роль у Великих географічних відкриттях.

Інформаційними джерелами Великих географічних відкриттів були історичні документи античності та навігаційні знання мореплавців Арабського халіфату, успадковані ними від цивілізацій Стародавнього Сходу. Навколо Африки єгиптяни обійшли ще при фараоні Нехо. Траєкторія проходження Васко да Гама навколо Африки ухилиється від її берега до Бразилії на 1000 миль. Про те, що ця втрата по довжині шляху з лишком компенсується течіями, могли знати тільки досвідчені мореплавці. Не виключено, що крім арабів, найнятих на завершальному відрізку шляху в Індію, Васко да Гама користувався послугами інших лоцманів, – вважають експерти.

Ідеологічними передумовами Великих географічних відкриттів стало прагнення Відродження до культурного синтезу та до пізнання «природи». Важливою передумовою Великих географічних відкриттів були *зміни в світогляді людини*. XIV – XVI ст. називають Добою Відродження, або Ренесансом. Відбувається відродження античних традицій в філософії, літературі, мистецтві. Але найбільш характерною рисою цієї епохи був перехід від теоцентризму (в центрі світогляду людини є Бог) до антропоцентризму (в центрі світогляду людини стає сама людина). Середньовічна культура у переважній більшості була аскетичною, спрямованою на внутрішній світ людини. Спасіння, за християнським віровченням, залежало від кожної людини особисто і досягалося через виконання Божих Заповідей, дотримання посту, регулярної молитви та різноманітних аскетичних вправ. Зовнішній світ був хоч і не ворожий, але такий, що не заслуговує достатньої уваги.

Епоха Відродження зміщує акценти з внутрішнього світу людини на зовнішній. У Європі виникає велика кількість університетів, з винайденням книгодрукування у середині XV ст. кількість інформації збільшується в рази практично за кілька десятиліть. У Європі стає все більше освіченого населення, яке позбувається багатьох забобонів і не боїться навколишнього світу. І хоча європейське село залишалося практично середньовічним (традиційним) до початку XX ст., з розвитком освіти у міському середовищі виникає освічена еліта, яка може сприймати передові досягнення освіти та науки, що до цього було практично неможливим. Очевидно, що саме перехід до антропоцентричного світогляду прискорив великі подорожі.

2. Наслідки Великих географічних відкриттів

Географічні відкриття кінця XV – першої половини XVII ст. відіграли важливу роль в *економічному*

розвитку Західної Європи. Відкриття Америки і португальського шляху до Індії надало певних переваг у веденні торгівлі тим країнам, що лежали на узбережжі Атлантики. Першість у європейській торгівлі XVI ст. належала Португалії та Іспанії; вони ж започаткували колоніальні володіння європейських країн, які згодом справили надзвичайно великий вплив на європейську політику та економіку. Лише наприкінці століття іспанців і португальців почали тіснити Англія, Нідерланди та Франція.

Одним з найбільш значущих економічних наслідків Великих географічних відкриттів стала так звана **«революція цін»** в Західній Європі, яка відіграла дуже важливу роль у розкладі феодалізму і формуванні капіталістичного господарства в цих країнах. Попередні п'ятсот років до географічних відкриттів ціни на основні споживчі товари протягом тривалих періодів залишалися практично стабільними. Їх зростання складало 20-30% за століття, що практично було непомітним для сучасників. Поясненням цього феномену були обмежена й практично стабільна кількість золота й срібла в Європі. Після відкриття морських шляхів в Америку, Індію та Південно-Східну Азію грошовий голод у Європі змінюється могутнім припливом золота й срібла: загальна кількість золота на континенті за XVI ст. зросла більш ніж у два рази, срібла – в три. З географічними відкриттями виникло невідоме раніше явище – різкі стрибки цін на ринках західноєвропейських країн, спочатку на сільськогосподарські продукти, а потім – і на інші товари. Так, порівняно з XVI ст. ціни загалом зросли майже у 4 рази: до 1601 р. ціни в Іспанії зросли в 4,5 рази, в Англії – в 4 рази, Франції – в 2,5 рази, в Італії та Німеччині – в 2 рази. Це явище в науковій літературі отримало назву «революції цін». Зауважимо, що вона була викликана не лише потужним припливом дорогоцінних металів на ринки Європи (що само по собі зумовило їх знецінення), а й різким падінням витрат на видобуток золота та срібла.

Жаном Боденом у його «Шести книгах про Республіку» (1576 р.) [22], де він досліджував загальні умови добробуту й стабільності держав, було відзначено, що зростання цін починається з Іспанії, а вже потім хвиля йде по інших країнах. Його ідею підтримали в Англії Вільям Стаффорд й Джерард Малейнс. Завдяки їм виникає кількісна теорія грошей (яка дожила до наших часів), згідно якої їх цінність визначається тільки співвідношенням кількості товарів та грошей.

Зазначимо, що вплив революції цін на європейські країни був різним. У першу чергу це явище торкнулося Іспанії та Португалії, які безпосередньо грабували нові землі. Здавалося, відкриття повинні були викликати у цих країнах економічний підйом. Насправді вийшло навпаки. Ціни в цих країнах підвищилися в 4,5 рази, тоді як в Англії та Франції – в 2,5 рази. Іспанські та португальські товари ставали настільки дорогими, що не користувалися попитом; перевага віддавалася більш дешевим товарам з інших країн. Не можна забувати, що із зростанням цін відповідно збільшувалися і виробничі витрати. А це мало два наслідки: золото з цих країн швидко йшло за кордон, в країни, чії товари купувалися; ремісниче виробництво занепадало, оскільки його продукція не знаходила попиту. Потік золота йшов, минаючи господарство цих країн, – з рук дворян він швидко відпливав за кордон. Тому вже на початку XVII ст. дорогоцінних металів в Іспанії не вистачало і за воскову свічку платили стільки мідних монет, що їх вага втричі перевищувала вагу свічки. Склався парадокс: потік золота не збагатив Іспанію і Португалію, а завдав удару по їхньому господарству, тому що в цих країнах ще панували феодальні відносини. Навпаки, революція цін посилила Англію і Нідерланди, країни з розвиненим товарним виробництвом, чії товари йшли в Іспанію і Португалію.

Досліджуючи затяжну кризу, в яку увійшла європейська економіка в XVI ст., вчені висувають найрізноманітніші варіанти пояснення її причин. У XX ст. цю проблему досліджував американський історик-економіст Е. Гамільтон. У 1927-1929 рр. в Іспанії він вивчав за архівними матеріалами вплив «революції цін» на економічний розвиток країни у XVI-XVII ст. На основі річних звітів торгової палати в Севільї Гамільтон визначив обсяг імпорту дорогоцінних металів в Європу з Америки. Провівши ретельні підрахунки, встановив коливання середнього індексу цін з 1500 по 1640 рр. по ряду товарів. Книга «Американські скарби і революція цін в Іспанії 1501-1650 рр.» [16] (1934), в якій досліджено величезний статистичний матеріал про рух в Європі цін і заробітної плати під впливом припливу дешевого американського золота і срібла, показує процес первісного нагромадження капіталу в Європі. Пізніше до обговорення цієї теми долучилися французькі вчені П. Шоню, П. Жаннен, Ж. Мевре, М. Моріно та італійські дослідники К. Чіполла і Р. Романо.

Країни Європи зазнали також значних **соціальних змін**. У результаті «революції цін» значно *погіршилося становище багатьох верств населення* (робітників, які жили на заробітну плату, феодалів, які жили на фіксовану ренту, та більшості селян), але водночас вона *збагатила торгівців, промислову буржуазію, що народжувалася* (робоча сила подешевшала, а продукція, що випускалася, подорожчала³, *заможні верстви селянства* (з падінням купівельної сили грошей зменшувались реальні розміри оброку).

³ Наприклад, в Англії ціни в XVI ст. зросли на 400%, що призвело до різкого падіння реальної заробітної плати промислових робітників, так як її номінальна величина збільшилася лише на 30%. Такий розрив був явно на користь підприємців.

Таким чином прискорилося розшарування селянства й розорювання значної частини феодалів, які не змогли пристосуватися до нових умов. Відбулося збідніння одних й збагачення інших підприємців. Це прискорило процес так званого первісного нагромадження капіталу, а разом з ним прискорився й розклад феодального суспільства.

Окрім цього, бурхливий розвиток торгівлі в результаті Великих географічних відкриттів викликав необхідність масового виробництва. Дрібне товарне виробництво поступається місцем більш продуктивним формам організації виробництва, його підлеглості капіталу. В економіці виникають нові форми господарювання, відбуваються процеси інтеграції якісно нового типу господарства, заснованого на ринкових засадах. В промисловості й сільському господарстві (хоч і дещо повільніше) зароджуються капіталістичні відносини.

Таким чином, «революція цін» потягла за собою злам старих феодальних відносин, відіграла особливу роль у формуванні капіталістичного господарства та генезі буржуазного суспільства в європейських країнах, що з історичної точки зору можна вважати прогресом.

Великі географічні відкриття мали також *політичні наслідки*. Так, у результаті «революції цін», розкладу буржуазного суспільства, боротьби за колонії та ринки збуту різко *загострилися міжнародні відносини* між європейськими країнами, розгорнулася боротьба за економічне лідерство.

Місце Італії як найбільш розвиненої торговельної країни в Європі посіли спершу *Португалія* та *Іспанія* (які у результаті Великих географічних відкриттів опинились у максимально сприятливих умовах), а згодом – Нідерланди та Англія. Відкриття Колумба спричинило загострення суперництва між Іспанією та Португалією за право володіння новими землями. Для врегулювання суперечок за посередництвом Папи Римського було укладено два договори про розмежування сфер впливу між цими державами. Угода, укладена 1494 р. у Тордесільясі, визначила володіння Іспанії та Португалії в Західній півкулі (Іспанії передавалося право володіти землями на захід від Азорських островів, а Португалії – на схід), а 1529 р. у Сарагосі – у Східній півкулі. Але в результаті Іспанія і Португалія не змогли впоратися з тягарем своїх колосальних придбань: Іспанія в кінці XVI ст. захопила і Португалію, а наприкінці XVII ст., не впоравшись зі своєю колоніальною імперією, прийшла в занепад.

Англія, використовуючи своє сприятливе географічне положення для участі в легальній торгівлі з колоніями Іспанії та Португалії, розвитку контрабанди як ремесла, а також стимулювання корсарства та піратства, тим самим брала активну участь в перерозподілі колоніальних багатств. Лондон стає центром ділової активності. Англійський економіст Джон Кейнс висловив оригінальну думку, що золото і срібло Перу фактично сприяло створенню британської імперії. Він писав, що привезені в Англію піратом Френсісом Дрейком скарби, які були найбільшою здобиччю піратства всіх часів, поклали початок зовнішнім капіталовкладенням країни.

Великі географічні відкриття сприяли перетворенню *Нідерландів* у найбільш економічно розвинену частину Європи. Будучи порівняно невеликою країною, Нідерланди на початку XVI ст. володіли вже розвиненою промисловістю, мали великий торговельний флот і сучасні значні торговельні операції по обслуговуванню європейського ринку колоніальними товарами. Міста Антверпен і Амстердам являли собою найбільші центри міжнародної торгівлі, маючи тісні зв'язки з колоніями й більшістю європейських держав [23].

Таким чином переміщення торговельних шляхів із Середземномор'я в Атлантику сприяло економічному занепаду одних країн (Італія, почасти Німеччина) і піднесенню інших. Через деякий час Англія і Нідерланди відтіснили зачинателів великих географічних відкриттів, Португалію та Іспанію, висунувшись в лідери світового економічного процесу.

Разом із тим, окремі міста намагалися утримувати лідерство як торговельні центри. Так, на початку XVI ст. відбувається піднесення Лісабону, потім Антверпену, який стає загальноєвропейським «торговим складом» та головним розрахунковим центром Європи. Їхнім наступником стає Амстердам і в цілому Голландія, яка протягом цілого століття була економічним центром європейського світу [24].

Загострилися також *соціальні протиріччя* всередині окремих держав Західної Європи. Боротьба між королівською владою та владою Папи Римського вступила у рішучу стадію. Буржуазія, що народжувалася, прагнула отримати доступ до влади, обмежити розкіш церкви й усунути феодальні пережитки, які стримували розвиток промисловості й торгівлі. Все це разом призвело до цілої серії *громадянських війн*, що відчутно струснули Західну Європу у XVI ст.

Таким чином Великі географічні відкриття зіграли винятково важливу роль в економічному розвитку Західної Європи: насамперед, з'явилася можливість збагачення в глобальних масштабах для приватних осіб і держав, що зумовило пріоритет цього регіону в світовому господарстві. Деякі дослідники проблеми навіть вважають період Великих географічних відкриттів другою після Римської імперії хвилею глобалізації.

Такі сприятливі для європейської цивілізації, для корінного населення відкритих європейцями земель географічні відкриття обернулись справжнім пеклом. *Колоніалізм*, відомий ще з часів античності, став

методом функціонування світового господарства. З географічними відкриттями виникає світова колоніальна система. Створюються колоніальні імперії: спочатку – іспанська і португальська, дещо пізніше у світовій колонізаційній рух вступили Англія, Франція й Нідерланди.

Зазначимо, що методи колоніальної експлуатації Іспанії і Португалії суттєво відрізнялися. *Португальська* система в основному була побудована методом «крапкової» колонізації на основі створення на узбережжі військово-торговельних факторій, з яких до Європи відправлялися награвовані та отримані шляхом нееквівалентної торгівлі товари. *Іспанія* у своїх колоніях намагалася відтворити звичний для неї феодальний тип господарства.

Місцеве населення примусово експлуатовалося на золотих та срібних копальнях, плантаціях цукрової тростини, що досить швидко призвело до його масового вимирання (наприклад, в Перу та Чілі за другу половину XVI ст. місцеве населення скоротилося в 5 разів). Проблема поповнення робочої сили в цей період вирішувалася шляхом вивезення з Африканського континенту великої кількості негрів, яких широко використовували на цукрових, кавових, бавовняних плантаціях. Раби стають найприбутковішим товаром, а головними работорговцями – Португалія, Голландія, Англія [19, С.42-43].

В ці часи ще однією важливою статтею доходів стає піратство, передусім англійське та французьке, в результаті якого грабувалися іспанські кораблі, які везли в Європу американське золото і срібло.

Нещадне пограбування колоніальних народів призвело до нагромадження величезних багатств у країнах Західної Європи. В той же час експлуатація колоній військово-феодальними методами не залишала першим метрополіям – *Португалії* та *Іспанії* – можливості для інтенсивного розвитку промисловості, а піднесення їх як колоніальних держав було відносно недовгим. Цьому заважала феодальна відсталість, а також той факт, що збільшені доходи від експлуатації колоній Іспанія і Португалія використовували переважно для споживання, тоді як в *Англії* і *Франції* заохочувався розвиток промисловості й торгівлі. У результаті позиції останніх на колоніальних ринках зміцнилися, а розвиток капіталістичних відносин відбувався більш швидкими темпами.

Взагалі країни, які дещо «запізнилися» із захопленням американських земель, застосовували інші методи для свого збагачення. Так, *Англія* на шляху колоніальної експансії змагалася з Іспанією. Вона вела контрабандну торгівлю з іспанськими колоніями, здійснювала піратські експедиції і грабежі. У 1600 р. створюється Англійська Ост-Індська компанія, яка заснувала кілька факторій в найважливіших економічних центрах Індії, де до 1640-х рр. основною силою продовжувала залишатися феодальна імперія Великих Моголів. *Нідерланди* намагались підірвати португальську монополію на торгівлю з Індією, водночас поступившись першим місцем у світовій торгівлі Англії. У 1602 р в Індії створюється Голландська Ост-Індська компанія, яка встановила тісні торговельні зв'язки з місцевим купецтвом і з феодальною верхівкою. Зрештою вони зазнали поразки у торгових і колоніальних війнах XVII – XVIII ст. *Франція* досягла значних успіхів у Північній Африці, на Близькому Сході витіснила на другий план Венецію та інші північноіталійські держави. Водночас здійснювалися спроби захопити колонії в Америці (Канада). *Південнонімецькі* торгові і промислові компанії намагались проникнути в Південну Америку і Вест-Індію [25, С.76]. І все ж основним об'єктом колоніальної експансії в цей період виступила Америка.

Таким чином почала складатися **світова колоніальна система**, яка прискорила виникнення в Західній Європі капіталістичного виробництва і сприяла нагромадженню в буржуазії значних грошових сум, необхідних для організації великих капіталістичних підприємств. Експлуатація колоніальних територій і нееквівалентний обмін приводили до накопичення значних грошових коштів і стимулювали розвиток в Європі капіталістичних відносин.

Важливо, що колонізація нових територій дозволяла приєднати до економічного потенціалу Західної Європи економічний потенціал більшої частини земної кулі. Саме ця обставина і визначила нинішній стан Заходу. Найвідоміший історик господарства XX ст. Ф. Бродель підрахував, що в кінці XVIII ст. середньорічний дохід Англії тільки від індійських колоній становив 2 млн ф. ст. (ця сума дорівнювала 1/3 всіх інвестицій, які надходили протягом року в економіку країни). Колоніальна імперія Великобританії увібрала в себе одну четверту частину суші земної кулі, на якій проживала одна третина його населення [21].

3. Значення Великих географічних відкриттів

Великі географічні відкриття мали надзвичайно важливе значення не лише для європейської, але й для світової економіки. Це полягає в наступному:

1) **Розширилася територіальна сфера обігу.** Виникли економічні зв'язки між країнами Європи та найвіддаленішими землями і народами різної матеріальної культури. Внаслідок відкриття нових земель до кінця XVI ст. площа відомої європейцям поверхні Землі збільшилася в шість разів. Кордони європейського світу за двісті років значно розширилися й охопили майже всю планету, за винятком Австралії.

2) **Збільшився обсяг торгівлі та розширився торговельний асортимент** за рахунок нових

товарів (тютюн, чай, какао, кава, картопля, кукурудза, томати тощо); різко збільшився обіг відомих, але рідкісних раніше рису, цукру, прянощів (останніх в XVI ст. надходило в 30 разів більше, ніж у період венеціанської торгівлі), а також промислової сировини (бавовни, наприклад).

3) Епоха Великих географічних відкриттів призвела до **розширення зовнішніх ринків**. Збагачення європейських народів за рахунок пограбування колоній, прямого або непрямого (заснованого на нееквівалентному обміні), розширило також **внутрішні ринки**. Новий світ став ринком збуту для мануфактур Європи, європейці в обмін на колоніальні товари повинні були виробляти своїх товарів набагато більше, ніж раніше. Отже паралельно йшло **зростання продуктивних сил**.

4) Боротьба за оволодіння новими ринками призводить до створення в ряді країн **монопольних торгівельних об'єднань**, які регулювали торгівлю купців у певних регіонах світу. Найбільш потужними з них стали голландська та англійська Ост-Індські компанії, яким вдалося монополізувати індійський ринок. Величезні масштаби колоніальної експансії реалізували завдання первісного нагромадження капіталу.

5) **Переворот у європейській торгівлі**: центр торгівлі переміщується із Середземного моря в Атлантичний (головна роль у світовій торгівлі припадає на Голландію, Англію і Францію), Індійський, а пізніше – Тихий океани. Морська торгівля переростає в океанську; виникають нові центри світової торгівлі: Лісабон, Антверпен, Амстердам, Лондон, порти південної Франції, які стали новими лідерами світової економіки. Відбувається занепад колишніх центрів: італійських міст Ганзи (Німеччина виявилася відрізаною від світових торговельних шляхів). Відкриття нових торгових шляхів і країн додало економічному руху матеріальних благ глобальний, світовий характер. Зовнішня торгівля в XVI-XVIII ст. сягає рівня світової.

6) **Зміна ролі грошей в економіці**. Інтенсифікація товарно-грошових відносин всередині економік – особливо в країнах, безпосередньо залучених до освоєння нових земель, – привела до зміни економічного менталітету, а через це – і норм господарювання, від правових до морально-етичних. Гроші, золото стають універсальними вимірниками не тільки товарів і благ, а й надбудовної сфери, висуваючи на перше місце доходи і збитки, незалежно від того, про яку ділянку суспільного життя йдеться. Функція світових грошей набуває роль опосередкованої ланки у відносинах залежності національних економік одна від одної. Все це тягне за собою розвиток нових інструментів грошового обігу, кредиту та міжнародних розрахунків.

7) Зростання торгівлі вимагає **нових форм її організації**. Зростання товарної маси фізично унеможливило огляд усього товарного асортименту та диктувало зміни в механізмі торгівлі. Розповсюдження набуває торгівля за зразками; виникають спеціальні місця для огляду зразків і укладання угод – **торгівельні біржі**, першою з яких стає антверпенська (XVI ст.). Це, в свою чергу, викликає потребу в кредитах для кредитування торгівлі й сприяє заснуванню великих банків. З часом роль центру світової торгівлі й кредиту поступово отримують Амстердам та Лондон. Починаючи з 1585 р. Амстердамська біржа здійснює регулярну публікацію цін на товари.

8) Відбувається **становлення світового ринку** як складової частини економіки нового суспільства. Завдяки сміливим експедиціям мореплавців багатьох країн світу Європу, Африку, Америку і Австралію зв'язали між собою торговельні шляхи і почав складатися світовий ринок. Його виникнення стало ще одним потужним поштовхом до зародження й розвитку капіталістичних відносин у Західній Європі. Новий світ став ринком збуту для мануфактур Європи, і монопольне володіння ним забезпечило швидке нагромадження капіталу в західноєвропейських країнах.

9) Великі географічні відкриття створили основу для виникнення **міжнародного поділу праці та світового господарства**. Кордони європейського світу суттєво розширилися й охопили майже всю планету, за виключенням Австралії. В 1494 р. Папа Римський скріпив своєю печаткою перший договір про поділ світу між Іспанією та Португалією.

10) Великі географічні відкриття відкрили європейському світу можливості для господарського освоєння величезних територій, що диктувало необхідність різкого збільшення обсягу виробництва товарів на континенті, а це, в свою чергу, вимагало радикальної перебудови західноєвропейської економіки. Таким чином Великі географічні відкриття зіграли велику роль у **розвитку капіталістичних відносин** в країнах Західної Європи.

11) Наслідком великих географічних відкриттів стало посилення нових тенденцій в економічній політиці європейського абсолютизму, яка набула яскраво вираженого меркантилістського характеру. Правлячі династії в Іспанії, Англії, Франції всіма доступними засобами стимулювали торгівлю, промисловість, судноплавство, колоніальну експансію. **Меркантилізм** як економічна політика епохи первісного нагромадження капіталу був породжений наслідками феодалізму та капіталізмом, що розвивався у його надрах та сприяв формуванню й розвитку ринкової економіки [18].

12) Великі географічні відкриття змінили звичну для європейців картину світу; люди відчули, наскільки величезним і різноманітним є навколишній світ. Відкриття стали **поштовхом до нових**

досліджень. Розпочинаються пошуки легендарного Південного материка (Австралії), відомого з міфів сивої давнини. З'явився величезний матеріал для розвитку інших природничих наук – географії, біології, астрономії, фізики, хімії.

13) Розуміння справжньої картини світу сприяло відчуттю **єдності європейців**. Незважаючи на всі протиріччя й відмінності, у них були спільне коріння, схожі звичаї, а головне – єдина християнська віра. Незважаючи на те, що населення Європи в середині XVII ст. складало лише одну п'яту частину всього населення Землі, Європа **виявилася ядром**, навколо якого сформувалася світова економічна система.

14) Наприкінці XV ст. світ опинився на порозі великих змін. Саме європейцям судилося розпочати **нову добу** в історії людства, встановивши прямі зв'язки між континентами. Вони відмовились від середземноморсько-континентального бачення світу й поширили його за океан, знайшли новий зміст у відносинах з іншими народами. Великі географічні відкриття не тільки розширили межі відомого європейцям світу та їхні уявлення про нього, але суттєво змінили й сам світ, стали визначною добою в історії європейських народів та всієї світової цивілізації.

Після Великих географічних відкриттів людство почало жити в новому часі, новій епосі. Недаремно більшість істориків вважають 1492 р. – рік відкриття Колумбом Америки – роком закінчення епохи феодалізму та початку Нового часу. Колумб відкрив не тільки Америку (хоча до самої смерті він вважав, що це була Індія), але і двері до Нових Часів.

4. Великі географічні відкриття у цивілізаційному контексті

По-перше, необхідно зазначити, що саме європейці здійснили великі подорожі. Китайська і мусульманська цивілізації мали значно вищий за європейський рівень науково-технічного розвитку, але особливості їхньої культури не сприяли географічним відкриттям, хоча їх обмежені контакти з Америкою, Південною Африкою і Океанією були цілком можливі. Великі географічні відкриття – це феномен саме європейської цивілізації. У Китаї задовго до Європи був відомий компас, були наявні надійні судна для океанського плавання, картографія була на значно вищому рівні, але не було бажання до здійснення відкриттів нових земель та встановлення постійних контактів з ними. Тобто питання менталітету європейців зіграло визначну роль у здійсненні великих подорожей, про що рідко згадується в наукових дослідженнях.

По-друге, необхідно розглядати Великі географічні відкриття в контексті зустрічі європейської та інших цивілізацій, позитивних та негативних наслідків цієї зустрічі.

Як вже зазначалося, наслідки Великих географічних відкриттів **для європейської цивілізації** були в основному позитивними. Без сумніву, європейська матеріальна і духовна культура збагатилася досягненнями народів Азії. Схід для Європи став першим постачальником екзотики, а східні мислителі для освічених європейців – зразком мудрості й досконалості. Відкриття Америки привело до контакту європейців із зовсім іншою культурою та економікою, з Америки європейці взяли набагато більше, ніж від азійських цивілізацій. Всього за 30 років людство узнало про Землю більше, ніж за попередні тисячоліття, і це знання змінило світ. Серед всіх змін – в економіці, політиці, культурі, – основною була зміна світогляду людей. Людство навчилося мислити більш широко, менше зважати на авторитет релігії. Невипадково на цю епоху припадає розвиток науки, особливо астрономії. На той час Європа вже була готова сприйняти нові знання. Значними були й соціально-економічні наслідки – народи підкорених континентів своєю працею прискорили розвиток Європи.

В той же час Великі географічні відкриття були епохальними не тільки для європейців, але і для місцевого населення Америки, Чорної Африки, Азії та Океанії, тобто **для неєвропейських цивілізацій**. З цієї точки зору епоху Великих географічних відкриттів можна з повним правом назвати епохою великих пограбувань та геноциду підкорених народів; європейці, які ще кілька століть назад могли гнобити та винищувати один одного, отримали дуже широке поле діяльності – весь світ.

Коли наприкінці XV ст. європейці вже були готові виходити в дослідницькі плавання на пошуки нових земель, в багатьох місцях світу розвивались цивілізації, невідомі європейцям. У **народів доколумбової Америки** склалося декілька цивілізацій. У долині Мехіко (сучасна Мексика) на початку XIII ст. оселилися племена ацтеків. У першій половині XV ст. території на заході Південної Америки (Еквадор, Болівія, Перу) підкорили собі племена інків. Територію Гватемали та півострова Юкатан в XV ст. займала цивілізація майя. У цих народів уже існували держави, міста, через річки було наведено мости, існувала пошта. Практично у всіх цих цивілізацій було розвинене хліборобство, ремісництво, будівництво. В **Африці** вплив європейців відчували лише прибережні народи континенту. Життя людей в глибинних районах Африки залишалося незмінним упродовж багатьох століть, тому корінних африканців мешканці Європи вважали дикунами. **Південна та Східна Азія** наприкінці XV ст. були регіонами, де переважали цивілізації високого рівня розвитку із розвинутим господарством і культурою. В Китаї правила династія Мін. Незважаючи на розквіт мистецтв у час її владарювання, розвиток китайського суспільства суттєво уповільнився. Індія поділялася на численні держави,

найбільшою з яких був Делійський султанат. Ця країна приваблювала європейців своїми казковими багатствами, перш за все, прянощами, які високо цінувалися в тогочасній Європі.

За трагічним збігом, в цей час цивілізації Азії та Америки знаходились, в основному, в стадії глибокого занепаду, що негативно вплинуло на їхню долю. Великого удару зазнала й Африка. Колонізація супроводжувалася нещадною експлуатацією місцевого населення «відкритих земель», його масовою загибеллю. Були зруйновані осередки стародавніх цивілізацій, їхній шлях розвитку та більша частина населення була безжально знищена, скарби пограбовані. Вціліти від «відкриття» вдалось мусульманам завдяки Османській імперії, православним, та – частково – буддистській цивілізації. Частина самобутньої культури мусульман загинула, не маючи змоги розвиватися в стані постійної війни з християнством. Спроби «європеїзувати» православ'я призвели до постійних війн та народних заворушень, цивілізація також зазнала непоправних втрат. Розвиток буддистських цивілізацій був загальмований на п'ять століть.

Але найбільше від завойовників постраждали індіанські цивілізації американського континенту: їх подальший розвиток було перервано європейськими загарбниками, багато з них зникло з лиця Землі, утворення володінь Іспанії і Португалії на континенті поклало початок їх колоніальній залежності. Дізнавшись, що дорогоцінні метали надходять із Мексики, іспанські конкістадори у 1519 р. на чолі з *Е. Кортесом* завоювали та розгромили там державу ацтеків і їхню столицю Тенотчітлан (нині Мехіко). Знайдені значні поклади золота та срібла викликали ще більший ажіотаж колонізаторів: до 1521 р. Е. Кортес зумів підкорити Імперію Ацтеків, інший конкістадор *Ф. Пісарро* завоював імперію інків у Перу (1532-1533 рр.). Іспанці захопили також Гватемалу, Гондурас, Болівію, Чилі, Аргентину; до 1540-х рр. вони завоювали племена Центральної Америки – майя та інші; португальці завоювали Бразилію.

Характерно, що завойовники в основному відмовлялися від господарського освоєння завойованих земель. Вони спробували звернути в рабство корінне індіанське населення, але ці спроби виявилися невдалими. По-перше, це призвело лише до багаторічних «індіанських війн». По-друге, корінне населення, яке було фізично непристосованим до подібного роду діяльності, від тяжкої праці та хвороб різко скоротилося (в 10-15 разів за 100 років [26]), що змусило іспанців вдатися до ввезення африканців-невільників (з 1505 р.). Відбувалася асиміляція індіанців, їх змішування з іспанцями – жетисизація. Збільшувалося мулатське населення.

Як зазначає Ф. Бродель [1], ніхто не знає чисельності населення всього світу між XV і XVIII ст.: статистики не змогли дійти єдиної думки, ґрунтуючись на розбіжних між собою нечисленних і ненадійних цифрах, які пропонують їм історики. Це саме можна сказати й про Америку, по якій немає нічого певного, або, вірніше, є щонайменше два підрахунки, що суперечать один одному⁴. Не викликає сумніву лише той факт, що з європейським завоюванням Америка пережила колосальний біологічний крах, пов'язаний і з жорстокістю нещадних воєн, і з нечуваними тяготами підневільної праці в колоніях, і з серією жажливих спалахів захворювань, що викликалися мікробами. Збудники і переносники хвороб, тобто віруси, бактерії і паразити, завезені з Європи або Африки, поширювалися швидше, ніж тварини, рослини і люди, що також прибули з іншого боку Атлантики. Індіанське населення Америки, адаптоване тільки до своїх власних патогенних агентів, перед цими новими небезпеками було беззбройним.

Велику роль у колонізації Америки відіграла **католицька церква**, яка розглядала завоювання Америки як новий хрестовий похід. Відбувалася насильницька християнізація місцевого населення, створювалися численні католицькі місії. В цьому зв'язку не можна не згадати полеміку про людську сутність індіанців, яка почалася після знайомства європейців із самобутніми індіанськими цивілізаціями. Не припинилася вона й після булли папи Павла III від 1537 р., яка цинічно визнала індіанців «справжніми людьми». Багато європейських гуманістів виступило на захист індіанського населення та населення Африки та Азії. Велася боротьба за права людини та расове рівноправ'я.

В результаті дослідження можна зробити такі **висновки**:

1) Великі географічні відкриття, зроблені європейцями у XV – XVII ст., встановлення прямих зв'язків між континентами змінили уявлення про світ і започаткували нову добу в історії людства. Визначну роль у здійсненні великих подорожей зіграв європейський менталітет. Розуміння справжньої картини світу сприяло відчуттю єдності європейців. Великі географічні відкриття не тільки розширили межі відомого європейцям світу та їхні уявлення про нього, але суттєво змінили й сам світ, стали визначною

⁴ Так, на думку А. Розенблата, який визнає єдиний метод – регресивний (тобто відлік назад, виходячи з сьогоденних цифр [27]) – населення обох Америк на наступний день після Конкісти становило від 10 до 15 млн. чол., а в XVII ст. зменшилося до 8 млн. За розрахунками американських істориків з Каліфорнійського університету в Берклі (Шерберн Ф. Кук, Леслі Б. Сімпсон, Вудро В. Бора) [28]), які робили розрахунки і інтерполяції, ґрунтуючись на часткових даних досліджуваної епохи, відомих для деяких областей Мексики відразу ж після європейського завоювання, прийшли до інших цифр: населення однієї тільки Мексики в 1519 р становило (за різними підрахунками) 11 і 25 млн. жителів (цифрові дані берклійської школи пізніше оспорюються, зокрема Ш. Верлінденом (Неделя Прато, 1979)). Однак згодом чисельність населення буде постійно скорочуватися, і до того ж швидко: в 1532 г. – 16800 тис., в 1548 г. – 6300 тис., в 1568 р – 2650 тис., в 1580 р. – 1900 тис., в 1595 г. – 1375 тис., в 1605 р. – 1 млн. чол. Повільний підйом настає тільки з 1650 р., а явний – з 1700 р. Виходячи з цих розрахунків, чисельність населення всієї Америки близько 1500 р. становила 80-100 млн. чол.

добою в історії європейських народів та всієї світової цивілізації. Після Великих географічних відкриттів людство почало жити в новому часі, новій епосі.

2) Отримавши матеріальні та культурні багатства зі всього світу в результаті відкриттів, європейська цивілізація піднялася на небачений рівень розвитку, очоливши світовий цивілізаційний процес. Європа виявилася ядром, навколо якого сформувалася світова економічна система. Великі географічні відкриття стали поштовхом для пересування «центру Європи» з Середземномор'я до Атлантики, початком доби широкомасштабної колоніальної експансії європейців.

3) Великі географічні відкриття вплинули на всі сторони життя країн європейської цивілізації – економічну, політичну, соціальну, культурну. Вплив Великих географічних відкриттів на економічний розвиток цих країн полягав у прискоренні розкладу феодалізму, формуванні капіталістичного господарства та генезі буржуазного суспільства.

4) Наслідки Великих географічних відкриттів неоднозначні. Необхідно розглядати їх в контексті зустрічі європейської та неєвропейських цивілізацій, позитивних та негативних наслідків цієї зустрічі. І якщо для європейської цивілізації наслідки Великих географічних відкриттів були в основному позитивними (європейська матеріальна і духовна культура збагатилася досягненнями народів відкритих земель, що сприяло піднесенню Європи), то для народів Африки та Америки – негативними (великі людські жертви, знищення цілих народів та цивілізацій).

Література:

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. XV – XVIII ст. Тт. 1-3. – М.: Прогресс, 1986, 1988, 1992. – 1933 с.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму // Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990. - С. 61-272., Weber M. General economic history. – N. – I., 1950.
3. Уэллс Г. Всеобщая история мировой цивилизации. М.: Эксмо, 2017 г. 3-е издание, исправленное и дополненное.
4. Всесвітня історія [Текст]. – Дрібниця В. О. Нова історія (XVI –кінець XVIII століття)/ В. О. Дрібниця, В. В. Крижанівська. – К.: А.С.К.: Фаренгейт, 2000. – 221 с.
5. Макиннерни Д. США: История страны. М.: Эксмо, Мидгард. – 2009. – 736 с.
6. Моррис Нил. Освоение Америки. От конкистадоров до образования США. Амфора, 2014; Моррис Нил. Время великих открытий. От Марко Поло до Джеймса. Издательство: Амфора, 2014 г.
7. Сказкин С.Д. Проблемы абсолютизма в Западной Европе // Избранные труды по истории. М.: Наука, 1973. – С.341-356.
8. Пискорский В.К. История Испании и Португалии: От падения Римской империи до начала XX века / В.К.Пискорский. – изд. 4-е. – М.: ЛЕНАНД, 2015. – 288 с.
9. Тарле Е.В. Очерки истории колониальной политики западноевропейских государств (конец XV – начало XIX вв.): М. – Л.: Наука, 1965. – 435 с.
10. Фурсов К.А. Трансформация Английской Ост-Индской Компании: от купца к державе-купцу // Восток. 2007. № 2. С. 56-71, 109.
11. Черняк Е.Б. Экономические кризисы в Европе в период мануфактурного капитализма // Экономическая история: проблемы и исследования. М.: Наука, 1987. – С. 14-33.
12. Новая история стран Европы и Америки. Т. 1 (Первый период). Под ред. Е.Е. Юровской Е.Е., Кривогуза И.М.). – М., 2002. – 415 с.
13. Галич, Мануэль. История доколумбовых цивилизаций. М.: Мысль, 1990. – 407 с.
14. Гуляев В. И. Древнейшие цивилизации Мезоамерики. М.: Мысль, 1972. – 240 с.
15. Рус, Альберто. Народ Майя. М.: Мысль, 1986. – 256 с.
16. Гамільтон Е. Американські скарби і революція цін в Іспанії 1501-1650 рр. 1934.
17. Вітер І.І., Погорелов С.Б. Формування передумов ринкової економіки в країнах європейської цивілізації (XVI - перша половина XVII ст.) Історія економіки та економічної думки: Курс лекцій / Авт. кол.: С.В.Степаненко (кер. авт. кол.), В.М.Фещенко, С.Н.Антонюк, Н.О. Тимочко та ін. – К.: КНЕУ, 2006. – 664 с. – С. 152-212; Вітер І.І. Погорелов С.Б. Господарство та економічна думка абсолютистських централізованих монархій Європи (XVI - перша половина XVII ст.) // Історія економіки та економічної думки. Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. К.: КНЕУ, 2008. – 248 с. – С.84-97; Вітер І.І. Цивілізаційні фактори виникнення ринкової економіки в країнах Європи (кінець XV - перша половина XVII ст.) / Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки / Гол. ред. В.С.Пазенок. – К.: КУТЕП, 2015. – Вип 19. – 426 с. – С.205-215; Вітер І.І. Розвиток продуктивних сил європейських країн в період переродження феодального господарства у ринкове наприкінці XV – на початку XVI століття / Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. / Гол. ред. В.С.Пазенок. – К.: КУТЕП, 2016. – Вип 23. – 351 с. – С.309-324.

18. Юхименко П.І. Економічна історія: Навч. посіб. – 2-ге вид., стер. – К.: Вікар, 2006. – 341 с.
19. Економічна історія: Навч.-метод, посібник для самост. вивч. дисц. / Н. О. Тимочко, О. А. Пучко, Л. М. Рудомьоткіна та ін. – К.:КНЕУ, 2001. –216 с.
20. Маркс К., Энгельс. Ф. Сочинения, т. XVI, ч. 1. с. 442
21. Великі географічні відкриття. https://studme.com.ua/163308268282/politekonomiya/velikie_geograficheskie_otkrytiya_vgo.htm
22. Bodin Jean. «Les six livres de la Republique»,1576 г.У 1586 р. перекладена автором на латинь під назвою «De Republica libri six».
23. Меньшиков А. С. Великі географічні відкриття. – М.: 1983. Історія світової економіки. – М.: 1995. Економічна історія. М.: 1988.
24. Черкашина Н.К. Економічна історія: Навчальний посібник. – Київ: ЦУЛ, 2003. – 193 с.
25. Боев Ю. О., Боева С, Ю. Економічна історія: Західна Європа, Японія, США: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2004. – 174 с.
26. Великі географічні відкриття та їх значення для Європи. <http://history.vn.ua/book/history5/101.html>
27. Rosenblat A. La Poblacion indigena y el Mestizaje en America. 1, 1954, p. 102-103.
28. Наиболее характерные работы: Cook S.F. et Simpson L.B. The Population of Central Mexico in the 16th Century. – «IberoAmericana», 1948; Borah W. The Aboriginal Population of Central Mexico on the Eve of the Spanish Conquest – «Ibero-Americana», 1963.